

Şəhla Cabbarlı

Türkmənçay müqaviləsi XIX əsrdə Azərbaycan coğrafiyasının ikinci dəfə bölünməsinin Qacar İrəni ilə Çar Rusiyası arasında birdəfəlik təsdiqi idi. Bu zaman ölkəmiz xanlıqlara bölünmüşdü. Hər xanlıq şimaldan və cənubdan gələn işğalçılara qarşı ayrı-ayrılıqda mübarizə aparır, yaxud da müharibəsiz təslim olub, digərinin işğalına yol açırdı.

Vahid birləşmə olmasa böyük ayrılıq, ədalətsiz müharibənin əsasını qoydu ki, iki əsrdir xalq olaraq bu ədalətsizliyə son qoya bilmirik. Rusiya imperiyası cənub sərhədlərini möhkəmləndirir, sərvət ələ keçirir, İngiltərənin müstəmləkələrinə yol açır, Qacar xanədanı isə özünü bu torpaqların sahibi hesab etdiyi üçün ruslarla müharibə aparırdı.

Hazırda bu müqavilədən 193 il keçir. Bəzi tarixçi ekspertlər müqaviləni qüvvədən düşmüş saysalar da, hüquqşünaslar bunu inkar edirlər. Tarixçilər fikirlərini bununla əsaslandırılar ki, 1917-ci ildə Birinci Dünya müharibəsindən tələsik qərar verib çıxarkən, bolşevik hökuməti bəyan etdi ki, Çar imperiyasından qalan heç bir borcun və müqavilələrin öhdəliyini üzərinə götürmür. Bu zaman müqavilə qüvvədən düşmüşdü.

Lakin 1921-ci ildə bu müqavilə yenidən Qacar İrəni ilə Sovet Rusiyası arasında təsdiqləndi. Sovet İttifaqı da dağıldı və tərkibindəki dövlətlər müstəqil oldu. Bu, o deməkdir ki, Sovet İttifaqının bağladığı müqavilələr qüvvədən düşüb. İndi biz İran dövləti ilə özümüz rəsmi danışıqlara gedirik, Sovet dövlətinin bir respublikası kimi deyil. Azərbaycanı birləşdirmək haqqımız var.

Hüquqşünaslar isə beynəlxalq ərazi və sərhədlərin müəyyən edilməsi hüquq prinsipindən çıxış edərək bildirirlər ki, buna hüququmuz çatmır. Beynəlxalq təşkilatlar hazırda mövcud olan müəyyən sərhədlərdən cənubdakı torpaqları İran dövlətinin ərazisi kimi tanıyır. İndi bizim torpaq iddiamız işğalçılıq siyasəti kimi qarşılana bilər.

İmzalı, möhürlü, eysansız vərəq, Ne qəddər böyükmüş qüvvətin, gücün. Əsrlər boyunca vuruşduq, ancaq Sarsıda bilmədik hökümünü bir gün.

(B. Vahabzadə)

Tarixi arayış

1813-cü ildə bağlanan Güllüstan müqaviləsindən sonra Rusiya imperiyası və İran şahlığı arasında diplomatik münasibətlər heç də ürəkəcan deyildi. Baxmayaraq ki, müqavilənin əslisi Çar I Aleksandr tərəfindən imzalanmışdı. İran tərəfi belə bir əhəmiyyətli müqavilənin nəşr edilməməsi və bəyan edilməməsi əsas gətirərək, hərəkətə keçmişdi. Diplomatik yolla onu ləğv etdirəcəklərini və 1801-ci ilə aid olan sərhədlərə yenidən geri dönləcəyini düşünürdülər.

Rusiya tərəfdə isə vəziyyət başqa idi. Sənədləri nəzərdən keçirən Çarlığın xarici işlər naziri N. Rummyantsev orada Qarabağ və

Kiçik kənddə böyük Vətənin bölgüsü - Türkmənçay müqaviləsi

Tarixçilər müqavilənin qüvvədən düşdüyünü, hüquqşünaslar isə əksini iddia edirlər

Gəncə xanlıqlarının adının olmadığını gördü. Çox güman ki, Qarabağ xanlığı öz razılığı ilə müharibəsiz təslim olduğu, Gəncə xanlığı isə I Rusiya-İran müharibəsindən əvvəl işğal edildiyi üçün adı müqaviləyə əlavə edilməmişdi. Gəncə xanlığı kimi strateji əhəmiyyətli xanlığın adının maddələrə əlavə edilməməsi İmperiyada bağışlanmaz səhv idi. Beləliklə, 1818-ci ilə kimi müqavilə yenidən işlənilirdi və hər iki tərəf təsdiq etdi. Hamı da İmperiyanın qəzetlərində dərc olunaraq bəyan edildi.

ləsinin 2-ci maddəsində yer alan sərhədlər məsələsində İran tərəfi ilə razılaşa bilmirdilər. Ruslar Ənzəlindən Ərdəbilədək sərhədlərin uzanmasını istəyərkən, Qacarlar isə Şimali Talış, (indiki Şimali Azərbaycanın cənub rayonları) Talış xanlığının şimalını tələb edirdi.

Belə bir vaxtda Gürcüstanın Rusiyadan ayrılmasını istəyən Aleksandr İraqleviç adlı gürcü şahzadəsi Abbas Mirzəyə dəstək oldu. Abbas Mirzə, oğlu Məhəmməd Mirzənin rəhbərliyi ilə qoşun

keviçi yenidən Cənubi Qafqaza göndərməzdi.

Paskeviç Tiflisə gəldi və burada general Yermolovla görüşdü. Qüvvələri cəmləşdirib Abbas Mirzənin üzərinə hücumu keçməyə qərar verdilər.

1826-cı ilin 3 sentyabrında Şəmkirdə qərar tutan İran ordusuna qarşı ruslar hücumu keçdilər və qalib gəldilər. Bununla da, ikinci Rusiya-İran müharibəsi başlandı. Bu zaman erməni əsilli general Valerian Mədatov rəhbərlik etdiyi polkla Gəncəyə yerləşmişdi. Tiflisdən Paskeviçin də qoşunları Gəncəyə yeridildi. Abbas Mirzə Şuşadan ordunu ayıraraq, Gəncəyə gəldi. Nizaminin məqbərəsi önündə, 13 sentyabr tarixində ikinci döyüş baş verdi. Burada da ruslar qalib gəldilər.

Bundan sonra ilk olaraq ruslar Gəncə üsyanını vəhşicəsinə boğdular və xeyli üsyançı öldürüldü. Məğlubiyyətdən sonra artıq İran elçisi sülh haqqında danışıqlar üçün Tiflisə yola düşmüşdü. Bu, rusların da ürayincə idi. Çünki Paskeviç düşünürdü ki, məğlub olmuş İran istənilən şərti qəbul edəcək. Onların planında İrəvan və Naxçıvanı da tutmaq vardı. Yermolov və Paskeviç bir-birləri ilə yola getməsələr də, İrana qarşı ərazidə güclü mərkəz dayaq

(General Paskeviç)

İran dövləti ilə Rusiya imperiyası arasında sülh müqaviləsi üçün "Dehqarqan" danışıqları başlandı. Kərim Şükürov yazır ki, burada Paskeviç İran şahlığından Naxçıvan, İrəvan xanlıqları və Ordubad dairəsi ilə bərabər 10 gurur əvəzinə 15 gurur (Hindistan pulu-1 gurur 500 min manat) təminat istədi. Əgər xanədan bu təminatı ödəməsəydi, rus qoşunları cənubi Azərbaycandan çıxmayacaqdılar. Bu vaxt ingilis nümayəndə Makdonald araya girərək şahın gururların hazırlanmasına kömək etmək istədiyini bildirdi. Çünki rusların Təbrizdə qalması Tehrana və daha sonra Hindistana yol açırdı.

İngilislərin də vasitəçiliyi ilə 21 noyabr tarixində barışıq aktı imzalandı və danışıqlar nəticəsində təminat 12 gurura endirildi. Beləliklə təminatın 8 gururu ilə rus qoşunları 1828-ci ilin 1 yanvarınadək Təbrizdən çıxmalı idi. Növbəti təminat isə 1829-cu ilin may ayına kimi ödənilməli idi.

Lakin yanvar ayında təminat məsələsində yenidən anlaşmazlıqlar oldu və bundan hirsələnən Paskeviç razılaşma aktında heç bir dəyişiklik etməyəcəyini bildirərək qoşuna əmr verdi ki, Ərdəbil, Miyane və Urmiya tutulsun. Bu şəhərlər də rus ordusu tərəfindən mühasirəyə alındıqdan sonra tərəflər arasında yenidən danışıqlar başlandı.

1828-ci il 6-10 fevral tarixlərində Təbrizdən üç verst aralıqda yerləşən, kiçik kənd olan Türkmənçayda Paskeviç, onun nümayəndələri və Abbas Mirzə ilə nümayəndələrinin qatılımlı ilə danışıqlara başladılar. 10 fevral 1828-ci il tarixində Azərbaycanın taleyi həll olundu. 16 maddəlik müqavilə tərtib edildi və imzalandı.

(davamı gələn sayımızda)

ayna.az

1826-cı ilin 3 sentyabrında Şəmkirdə qərar tutan İran ordusuna qarşı ruslar hücumu keçdilər və qalib gəldilər. Bununla da, ikinci Rusiya-İran müharibəsi başlandı. Bu zaman erməni əsilli general Valerian Mədatov rəhbərlik etdiyi polkla Gəncəyə yerləşmişdi. Tiflisdən Paskeviçin də qoşunları Gəncəyə yeridildi. Abbas Mirzə Şuşadan ordunu ayıraraq, Gəncəyə gəldi. Nizaminin məqbərəsi önündə, 13 sentyabr tarixində ikinci döyüş baş verdi. Burada da ruslar qalib gəldilər

Bu dövrdə beynəlxalq vəziyyət də Rusiyanın xeyrinə dəyişmişdi və Avropada öz mövqeyini gücləndirmişdi. Napoleon Bonapartın məğlubiyyəti, "Vyana konqresi", Vaterlo döyüşü və müttəfiqlərin onun dövlətini parçalayaraq yeni Avropa xəritəsi cizmaları ilə nəticələnmişdi. Rusiya İmperiyası bu işdə xüsusi canfəşanlıq göstərirdi. Çünki məğlub edilmiş Napoleonu hələ 1812-ci ildə ağır məğlubiyyətə uğratdığı üçün müttəfiqlərindən bir addım öndə idi.

Paralel olaraq, həm Cənubi Qafqazda İran ilə, həm də Osmanlı İmperiyası ilə vəziyyət gərginləşirdi. Hələ Güllüstan müqavilə

göndərərək Şəmkiri tutdu və burada ordugah qurdular. Az sonra isə Rusiyaya tabe olmaq istəməyən Azərbaycan bəylərini və xanlarını toplayaraq, müzakirələrə başladı.

1826-cı ilin ortalarında Azərbaycanda Qarabağ, Gəncə, Şəki və Talış xanlıqlarının əhalisi ruslara qarşı "Ümummüsəlman üsyanı"na qalxdı. Ruslar pəren-pəren düşdülər. Abbas Mirzə Şuşanı mühasirəyə aldı. Şuşa 48 gün mühasirədə qaldı. Professor Kərim Şükürov əsərində qeyd edir ki, əgər Abbas Mirzə mühasirəni dayandırıb, rusları əzməyə davam etsəydi, Rusiya imperatoru vaxt qazanıb, etibarlı adamı Pas-

yaradılmasının tərəfdarı idilər. Bu mərkəz dayaq gələcəkdə erməni dövləti olacaqdı.

1827-ci ilin 20 aprelində ruslar Xudafərin tutdular, bir korpus İrəvana doğru yola çıxdı. 5 iyunda Cavanbulaqda Abbas Mirzə məğlub oldu. Sonuncu Naxçıvan xanı Ehsan Xan Kəngərli isə Abbasabad qalasını ruslara təslim etdi. Həmin ilin 26 sentyabrında ruslar İrəvan qalasına hücumu keçdilər, qala mühasirəyə alındı və 1 oktyabrda təslim oldu. Bundan əlavə ruslar sərhədi keçib cənuba doğru hücumu keçdilər. Əvvəl Mərəndi, oradan da Təbriz işğal etdilər. Təbrizin idarəsi ləğv edildi və burada xüsusi idarə yaradıldı.